

O‘zbekiston Respublikasi “Qizil kitobi”ga kiritilgan Karmakdoshlar oilasining solishtirma tahlili (2009-2019-yil nashrlari misolida)

Mahammadjonova Sevara Fayzulla qizi
Mamashokirova Fotima Kenjaboy qizi

Andijon Davlat Pedagogika insitituti Aniq va Tabiiy fanlar fakulteti bialogiya yo`nalishi 1-bosqich 103-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi „Qizil kitobi”ning 4-nashri (2009) va 6-nashri (2019)ga kiritilgan Karmakdoshlar oilasining solishtirma tahlili keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Qizil kitob, Karmakdoshlar oilasi, endemik turlar, kamyoblik darajasi, sistematika.

Abstract: This article presents a comparative analysis of the Karmakdosh family included in the 4th edition (2009) and 6th edition (2019) of the Red Book of the Republic of Uzbekistan.

Key word: Red Book, Carmakdosh family, endemic species, degree of rarity, systematics.

Аннотация: В данной статье представлен сравнительный анализ семейства Кармакдош, включенного в 4-е издание (2009 г.) и 6-е издание (2019 г.) Красной книги Республики Узбекистан.

Ключевые слова: Красная книга, семейство Кармакдош, эндемичные виды, степень редкости, систематика.

Atrof – tabiiy muhitni, uning tarkibiy qismlari bo‘lmish o‘simlik va hayvonot olamini muhofaza qilish insoniyat uchun juda katta hayotiy ahamiyatga ega. Insoniyat tabiatdan foydalanar ekan, asrlar davomida shakllangan tabiiy lanshaftlarini o‘z- gartirmoqda. Natijada, bir qator o‘simliklar va hayvon turlari kamayib yoki yo‘qo- lib bormoqda. Ularni muhofaza qilish maqsadida xalqaro va mahalliy“Qizil kitob” lar ta’sis etilgan[1]. O‘zbekiston Respublikasi hududida hozirda 4500 ga yaqin o‘simliklar mavjud. Ular orasida jiddiy muxofazaga muxtoj ko‘plab kamyob endemik va relik turlar bor. Bunday turlarning soni 300 dan ortiq bo‘lib, O‘zbekiston florasing 10-12% ini tashkil etadi [1]. O‘zbekiston Respublikasida “ Qizil kitob” ilk bor 1984-yilda ta’sis etilgan bo‘lib,

unga 163 ta tur kiritilgan. Mazkur “Qizil Kitob”da nabotot olamining kamyob, yo‘qolib ketish xavfi ostidagi turlar haqida ma‘lumotlar berilgan. Bundan ko‘zlangan maqsad – jamoatchilik, mutaxassislar va davlat idoralari e‘tiborini tabiat muhofazasi masalalariga jalb etish va turlar genofondini saqlab qolishga ko‘maklashishdan iborat [1]. Tabiatni muhofaza qilish xalqaro uyushmasi tomonidan ishlab chiqilgan tasnifga binoan kamyobligiga ko‘ra o‘simliklar 4ta ajratiladi.

1. Yo‘qolgan yoki yo‘qolgan bo‘lishi mumkin,
2. Yo‘qolish arafasida turgan.
3. Kamyob.
4. Son jihatdan kamayib borayotgan turlarga tavsiflanadi.

2009-yil „Qizil kitobi“ ganazar tashlasak, 324 ta tur mavjud bo‘lib, Karmakdoshlar oilasi vakillarining 5 ta turi kiritilgan. Bunda: *Anna kirpio`ti*, *Ekaterina kirpio`ti*, *Margarita kirpio`ti*, *Nurota kirpio`ti*, *Tuxumoyoq ildizbosh(sefalorizum)* mavjud. Ushbu turlarda yo‘qolgan yoki yo‘qolgan bo‘lishi mumkin bo‘lgan turlar (maqomi 0) mavjud emas, yo‘qolish arafasida turgan turlar (maqomi 1) - 1 ta, kamyob turlar (maqomi 2) - 4 ta, son jihatdan kamayib borayotgan turlar (maqomi 3) mavjud emas [2].

**O‘zbekiston Respublikasi „Qizil kitobi“ ning 2009-yildagi nashri bo‘yicha
Karmakdoshlar oilasi vakillari haqida ma‘lumot
1-jadval**

T/r	Tur nomi	Kamyoblik darajasi	Hayotiy shakli	Tarqalish mintaqasi	Tarqalish soni	Madaniy lashtirish
1.	Anna kirpio`ti.	2.	Yarim buta.	Surxandaryo viloyati; Xisor tizmasi To`polon daryosi xavzasida.	Ko`p emas to`p-to`p bo`lib uchraydi.	Malumot yo`q
2.	Ekaterina kirpio`ti.	2.	Yarim buta.	Toshkent viloyati chotqol tizmasining chimyon tog`ida.	To`plari bir-birida ancha uzoqdajoyl ashgan tik yonbag`irl ardagina	O`zbekiston Respublikasi FA botanika bog`ida 1962-

					saqlanib qolgan.	yildan beri muvaffaqiyatli o`stirilmogda.
3.	Margarita kirpio`ti.	2.	Buta.	Toshkent viloyati; Qurama tizmasida oxangaron daryosining chap tomonidatarqalgan.	Butun areali bo`ylab yakka yakka xolda o`sadi.	O`zbekiston Respublikasi FA botanika bog`ida 1963-yildan beri muvaffaqiyatli o`stirilmogda
4.	Nurota kirpio`ti.	2.	Yarim buta.	Navoiy viloyati, Nurota tizmasida tarqalgan.	Kam uchraydi kichik-kichik tuplar hosil qiladi.	Malumot yo`q.
5.	Tuxumoyoq ildizbosh <i>sefalorizum</i>	1.	Ko`p yillik o`t.	Kelif-Sherobot tepaliklarida tarqalgan.	13tup o`simlik borligi aniqlangan	Malumot yo`q.

„Qizil kitob”ning 2019-yil nashrida 314 ta o`simlik turi kiritilgan bo`lib, undan 6 ta tur (*Anna kirpio`ti*, *Ekaterina kirpio`ti*, *Margarita kirpio`ti*, *Nurota kirpio`ti*, *Deyarli sulisimon kirpio`t*, *Tuxumoyoq ildizbosh*) Karmakdoshlar oilasiga mansub turlar hisoblanadi. Ushbu turlarda yo`qolgan yoki yo`qolgan bo`lishi mumkin turlar (maqomi 0) mavjud emas, yo`qolish arafasida turgan turlar(maqomi 1) mavjud emas , kamyob turlar (maqomi 2) 6 ta , son jihatdan kamayib borayotgan turlar (maqomi 3) mavjud emas (3).

**O`zbekiston Respublikasi „Qizil kitob“ining 2019-yildagi nashri bo`yicha
Karmakdoshlar oilasi vakillari haqida malumot.**

2-jadval

T/r	Tur nomi.	Kam y oblik dara jasi.	Hayot shakli.	Tarqalish mintaqasi.	Tarqalish soni.	Madaniy lashtirish
1.	Anna kirpio`ti.	2.	Yarim buta.	Surxandaryo viloyati; Xisor tizmasi To`polon daryosi xavzasida.	Kam sonly populyasiyasi tabiatda juda oz uchraydi.	Malumot yo`q.
2.	Ekaterina kirpio`ti.	2.	Yarim buta	Toshkent viloyati chotqol tizmasining chimyon tog`ida.	Aniqlanmagan.	O`zbekiston Respublikas i ФА botanika bog`ida 1962-yildan beri muvaffaqiya tli o`stirilmoqd a.
3.	Margarita kirpio`ti.	2.	Buta	Toshkent viloyati; Qurama tizmasida Oxangaron daryosining chap tomonidatarqalgan.	Butun areal bo`ylab sanoqli darajada o`sadi va juda kam uchraydi.	O`zbekiston Respublikas i ФА botanika bog`ida 1963-yildan beri muvaffaqiya tli o`stirilmoqd a

4.	Nurota kirpi o`ti.	2.	Yarim buta.	Jizzax, Samarqand va Navoiy viloyatlari Nurota tizmasida tarqalgan.	Kam uchraydi. Kichik populyasiyalar (20-3-tadan 100-200 tupgacha) xosil qiladi.	Malumot yo`q.
5.	Tuxumoyoq ildizbosh, <i>Sefalorizum</i>	2.	Ko`p yillik o`t.	Surxandaryo viloyati, Kelif-Sherobod tepaliklarida tarqalgan. Turkmanistonda xam uchraydi.	2009-yili 13 tup o`simlik borligi aniqlangan.	Malumot yo`q.
6.	Deyarli sulisimon kirpi o`t.	2.	Yarim buta.	Samarqand va Navoiy viloyatlari Nurota tizmasining markaziy qismida tarqalgan.	Tabiatda kichik maydonda tarqalgan. Yakka holda bazan kichik to`p bo`lib uchraydi.	Malumot yo`q.

Ushbu 6 tur o`simliklarning hayotiy shakillarini tahlil qilganimizda 4ta yarim buta, 1ta buta va ko`p yillik o`t ekanligi ma`lum. Ularning tarqalish soni o`rganilmagan. Bu o`simliklarning yo`qolib ketishiga chorva mollarining ko`plab boqilishi tufayli tufayli oyoqosti qilinmoqda, natijada urug`idan unib hiqqan nihollar tabiatda juda kam uchraydi. Shunga qaramasdan muhofaza qilish choralari ishlab chiqilmagan. Karmakdoshlar oilasi vakillari, asosan Samarqand, Toshkent, Navoiy, Surxandaryo tog` tizmalarida to`p hosil qiladi. Ushbu oila vakillari kamyob o`simliklar hisoblanadi.

Xulosa, 2009-2019-yillar „Qizil kitob“ inisolishtirib chiqar ekanmiz, bularda Karmakdoshlar oilasining 5- vakili *Tuxumoyoq ildizboshning* maqomi 2009-yil, „Qizil kitob“da „1“ maqomini tashkil qilsa, 2019-yil „Qizil kitob“da esa „2“ maqomni egallab bir pog`ona ko`tarilganini ko`rsatmoqda. Bundan tashqari 2009-yil „Qizil kitob“da 5ta tur, 2019-yil „Qizil kitob“da 6 ta tur kiritilgan. Demak ushbu Karmakdoshlar oilasi vakillarining yana bir turi „Qizil kitob“ga kiritilib yanada muhofazaga muhtoj ekanligini namoyon qilmoqda(2).

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O`zbekiston Respublikasi „Qizil kitobi“ 1-jild.-toshkent :ENK. 2009-yil(355b)
2. O`zbekiston Respublikasi „Qizil kitobi“ 1-jild.-toshkent:ENK.2019-yil (364b)
3. O`. Pratorov M.Nabiyev O`zbekiston yuksak o`simliklarining zamonaviy tizimi. Toshkent:o`qituvchi, 2007-yil 64 bet.
4. Флора Узбекистана т.2-Ташкент :Ан УзССР 1953ю 279стр.